

**ACADEMIA ROMÂNĂ
ȘCOALA DE STUDII AVANSATE
(DOMENIUL ISTORIE)**

**Arhiva fotografică a Muzeului Național de Antichități(1864-1956).
Cercetare arheologică și imagine documentară.**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Conducător de doctorat:
C. Ș. I. DR. IONESCU ADRIAN-SILVAN**

**Student-doctorand:
Nicolae Ion Cătălin**

2026

CUPRINS

INTRODUCERE. Mulțumiri	p. III-VII
Capitolul I	p. 1-134
I.1. Istoricul cercetărilor	p. 1
I.2. Fotografia arheologică și istoria fotografiei	p. 57
I.3. Fotografie și arheologie	p. 75
Capitolul II	p. 135-307
II.1 Arheologie și fotografie	p. 135
II.2. Activitatea grupului ARCHAEOLOG	p. 252
II.3. Arheologie și fotografie în spațiul românesc	p. 282
II.4. Tablou cronologic al istoriei arheologiei și fotografiei românești	p. 303
Capitolul III	p. 308-346
III.1. Ce este o arhivă fotografică	p. 308
III.2. Fondul documentar	p. 320
Capitolul IV	p. 346-437
IV.1. Începuturile activității fotografice la MNA	p. 346
IV.2. Activitatea fotografică în mandatul Tocilescu	p. 377
IV.3. Activitatea fotografică în mandatul Murnu	p. 420
IV.4. Activitatea fotografică în mandatul Pârvan.....	p. 425
Capitolul V	p. 438-524
V.1. Fascinația ruinei	p. 438
V.2. Portretele lui Pârvan	p. 451
V.3. Utilizarea fotografiilor în publicațiile arheologice românești	p. 465
CONCLUZII	p. 525-529
BIBLIOGRAFIE	p. 530-609
ANEXE	
Anexa 1. Tablou corespondență fotografii	p. IX-XI
Anexa 2. Listă documente arhivă	p. XII-XIII
Anexa 3. Documente arhivă	p. XIV-L
Anexa 4. Lista ilustrațiilor	p. LI-LXXXVIII
Anexa 5. Ilustrații	p. LXXIX-CCLXXVI

REZUMAT

Cuvinte cheie: fotografie arheologică, istoria fotografiei, istoria arheologiei, Vasile Pârvan, Grigore Tocilescu, Alexandru Odobescu, Dacia, arhive, Ioan Andrieșescu, Royal Photographic Society, Adamclisi, Histria, Nicolae Țațu, Franz Duschek, Anatole Magrin, tezaurul de la Pietroasa, S. Fenichel.

Interesul meu pentru fotografia arheologică își are originea în participarea la primul curs de fotografie aeriană pentru arheologie organizat în România, desfășurat acum două decenii la Bușteni, rod al colaborării dintre Institutul de Memorie Culturală din București și *Aerial Archaeology Research Group* (AARG). Acest prim contact a fost urmat în scurt timp de altele, concretizate în participări la diferite stagii de specializare în Italia, Polonia și Anglia, precum și la demararea unor proiecte de cercetare în România, beneficiind în tot acest timp de sprijinul financiar al AARG. Încet, dar sigur, interesul meu s-a extins de la fotografia aeriană la toate aplicațiile fotografiei pentru arheologie, una din consecințele directe ale acestui proces fiind angajarea mea în cadrul Institutului de Arheologie “Vasile Pârvan” (IAMP) ca fotograf și responsabil al arhivei fotografice a acestuia. Întâlnirea cu arhiva fotografică a IAMP, cea mai mare arhivă de acest tip din țară a determinat și alegerea subiectului tezei mele de doctorat, din dorința legitimă de a valorifica acest fantastic tezaur de imagine dar și de a sublinia importanța resurselor fotografice pentru înțelegerea istoriei arheologiei precum și de a analiza critic modurile în care practica fotografică curentă a influențat desfășurarea cercetărilor arheologice și înțelegerea și diseminarea rezultatelor acestora.

Lucrarea de față își propune să valorifice o mare parte din cele mai vechi fotografii din arhiva fotografică a IAMP, imagini asociate în primul rând cu activitatea arheologilor Alexandru Odobescu și Grigore Tocilescu în secolul al XIX-lea. Acestea le sunt opuse fotografiile din perioada activității lui Vasile Pârvan și Ion Nestor, alte figuri emblematice ale arheologiei românești și fondatori ai arheologiei moderne românești în secolul XX. Preocupările privind valorificarea fondurilor de fotografie arheologică din România sunt practic inexistente în acest moment, cu excepția câtorva contribuții de mică amploare, astfel încât demersul nostru vine nu atât să umple un gol, cât mai ales să deschidă calea unei direcții de

cercetare care se anunță extrem de interesantă și productivă atât pentru istoria arheologiei cât și pentru istoria fotografiei românești. Pe lângă interesul scăzut pentru istoria fotografiei arheologice în România, nici măcar metodologia fotografiei arheologice nu a suscitat mare interes în literatura dar și practica de specialitate. Nu există niciun manual românesc de fotografie arheologică, ea găsindu-și uneori locul însă în puținele manuale de arheologie, unde rareori primește atenția cuvenită. Mai mult, majoritatea lucrărilor românești tratează fotografia în mediu analog și foarte puțin pe cea digitală, iar problemele legate de arhivare și digitalizare sunt cu totul ignorate, deși tocmai dezvoltarea tehnologiei digitale dublată de o democratizare a accesului la arhive au stat la baza dezvoltării interesului pentru fotografia arheologică.

Primul obiectiv al lucrării noastre este de natură istoriografică și constă în integrarea cercetărilor și aplicațiilor practice ale fotografiei în arheologie din România în cadrul mai larg al principalelor tradiții științifice europene (franceză, engleză, germană, italiană) dar și cea americană. Conștienți de lipsa totală din literatura românească a unei astfel de imagini de ansamblu am ales să alcătuim o prezentare substanțială a istoricului cercetărilor privind fotografia arheologică dar și asupra istoriografiei problemei. Am ales de asemenea să prezentăm în detaliu, și pentru prima dată în literatura științifică de la noi și din Europa, activitatea grupului “Archaeolog”, un grup specializat în fotografia arheologică parte a *Royal Photographic Society* (RPS) din Marea Britanie.

Cel de al doilea obiectiv al lucrării îl reprezintă cercetarea fondului fotografic de arhivă din cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”. Sunt analizate în detaliu fondurile cele mai vechi de fotografie din arhivă, începând din perioada directoratului lui Alexandru Odobescu și continuând cu Grigore Tocilescu și George Murnu până la Vasile Pârvan.

Cel de al treilea obiectiv al lucrării constă în analiza detaliată a unor părți din aceste fonduri fotografice sub forma a trei studii de caz, foarte diferite unul de altul. Astfel, primul studiu vizează fotografiile ruinei monumentului de la Adamclisi și a cópiilor (miniaturale) realizate după reconstituirea acestuia, analizând modul în care monumentul triumfal și fotografiile acestuia sunt folosite în scop propagandistic și ideologic; cel de al doilea studiu se concentrează asupra portretelor fotografice ale lui Vasile Pârvan, încercând corelarea fotografiilor cu momentele importante din viața profesională dar și personală a lui Pârvan; în timp ce ultimul studiu de caz este o analiză a utilizării fotografiei în publicațiile arheologice românești, unde sunt puse în oglindă publicațiile monografice cu cele periodice.

Sursele principale de documentare pentru realizarea acestor obiective sunt reprezentate în primul rând de fondurile arhivei fotografice a IAVP și de fondul documentar din cadrul arhivei istorice a aceluiași institut. De o egală importanță sunt și documentele aflate la Serviciul

Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC) în fondurile Ministerului Culturii și Instrucțiunii Publice (MCIP, cu toate variantele sale administrative din epocă) sau Comisiunii Monumentelor Istorice (CMI), instituții cu care Muzeul Național de Antichități s-a aflat într-un raport sau altul în timp, precum și în Fondul Tocilescu de la Biblioteca Academiei Române (BAR). Sursele secundare sunt reprezentate de o sumă de fotografii aflate în alte arhive instituționale (Biblioteca Academiei, Biblioteca Națională, Institutul Național al Patrimoniului, Institutul de Arhitectură) sau colecții private. În privința literaturii științifice demersul nostru nu ar fi fost posibil fără accesul liber la uriașele resurse digitale ale Bibliotecii Naționale a Franței și la arhiva *The Royal Photographic Society* din Londra. În pofida numărului destul de mare de surse documentare și imagistice avute la dispoziție trebuie să remarc că un astfel de demers este întotdeauna îngreunat de lipsurile din fondurile arhivistice, lipsuri cauzate de motive obiective în general, cum sunt cele două războaie mondiale cu consecințele lor distructive. Evenimente precum bombardarea Universității din București în anul 1944, mutarea sediului MNA în mai multe locuri, inclusiv în refugiu la Deva, au făcut ca numeroase părți ale arhivei să se piardă, astfel încât rezultatul demersului nostru istoriografic nu poate fi decât unul fragmentar și care, în condițiile descoperii de noi documente, poate suferi schimbări și îmbunătățiri.

* * *

În primul capitol al demersului nostru încercăm să lămurim cine s-a mai ocupat de subiect înaintea noastră și când, precum și cronologia utilizării fotografiei în arheologie. Capitolul este împărțit în trei subcapitole fiecare fiind dedicat unei prezentări sintetice a istoricului cercetărilor privind utilizarea fotografiei arheologice. Astfel, în primul subcapitol, **I.1. Istoricul cercetărilor**, sunt prezentate în ordine cronologică studiile de istoria fotografiei arheologice, începând din deceniul șapte al secolului XX și până în prezent, analiza noastră concentrându-se asupra marilor tradiții științifice europene, engleză, franceză și germană, precum și a celei americane. Pornind de la studiul lui Stephen Hill despre activitatea lui Gertrude Bell publicat în anul 1977 sunt punctate detaliat apoi contribuțiile importante ale lui Abigail Solomon-Godeau, Paul E. Chevedden, Gabrielle Feyler, Nissan N. Perez, Andrew Szegedy-Maszak, Eric Downing, Michael Shanks, Frederick N. Bohrer și Ortwin Dally. Subcapitolul este încheiat cu o prezentare mai largă a ultimei contribuții în domeniu, datorată lui Lesley McFadyen și Dan Hicks, cei care în anul 2020 dezvoltă conceptul de Arheologie Vizuală. În finalul acestui prim subcapitol sunt discutate separat puținele contribuții românești la domeniu (cu excepția celor aparținând subsemnatului), datorate cercetătorilor Valeriu Leahu,

Laura Coltofean, Cătălin Pavel și Mădălina Vârtejanu-Joubert, studii cu totul onorabile dar care subliniază interesul minor pentru subiectul fotografiei arheologice în România, atât din partea arheologilor, cât și din cea a fotografilor. Cel de al doilea subcapitol, **I.2. Fotografia arheologică și istoria fotografiei**, tratează problematica istoriei cercetărilor privind fotografia arheologică prin prisma marilor tratate de istoria fotografiei. Sunt analizate astfel un număr de zece sinteze, probabil cele mai importante publicate în spațiul cultural euro-atlantic în secolul XX, având drept autori pe: (1) Beaumont Newhall, (2) Helmut Gernsheim, (3) Jean-Luc Daval, (4) Jean-Claude Lemagny și André Rouillé, (5) Naomi Rosenblum, (6) Michel Frizot, (7) Mary Warner Marien, (8) Walter Guadagnini, (9) Juliet Hacking și (10) Tom Ang. Toți autorii menționați mai sus sunt istorici de artă sau istorici ai fotografiei, trei dintre ei fiind și fotografi – Newhall, Gernsheim și Tom Ang și doar unul singur arheolog, Frizot. Lucrările sunt prezentate în ordinea apariției, deși în unele cazuri nu am avut acces la prima ediție a acestora. Indiferent de structura volumelor, din punct de vedere cronologic analiza autorilor nu depășește decât cu foarte puțin jumătatea secolului al XIX-lea, practic încadrând fotografia de arheologie în categoria mai largă a fotografiei turistice, de călătorie, cel mult de expediție și explorare. În cel de al treilea sub capitol, **I.3. Arheologie și fotografie**, sunt prezentate etapele utilizării fotografiei în practica arheologică, fie că este vorba de cercetări de teren sau de activități muzeale. Prezentarea noastră începe chiar cu momentul anunțării descoperirii fotografiei, când faimosul savant François Arago subliniază importanța acesteia pentru arheologie într-un celebru discurs. La scurt timp după anunțul lui Arago avem și primele fotografii ale unor obiective arheologice, numărul acestora crescând exponențial la jumătatea secolului al XIX-lea și după aceea. Fox Talbot este cel care asociază fotografia și arheologia pentru prima oară într-un articol științific, iar Roger Fenton, în strânsă colaborare cu acesta, realizează primele fotografii ale unor piese arheologice dintr-un muzeu. Momentul utilizării pentru prima oară a aparatului de fotografiat într-o săpătură arheologică este destul de disputat și oarecum neclar, descoperiri noi modificând data și personajele participante frecvent. Cu siguranță însă, până acum, activitatea fotografului Gabriel Tranchand în cadrul săpăturilor conduse de Victor Place în perioada 1851-1854 la Khorsabad reprezintă un bun punct de plecare. John Beasley Greene, un talent fotografic și arheologic incontestabil, mort de tânăr în Egipt, e un alt nume important al aplicațiilor timpurii ale fotografiei în cercetarea arheologică. Exemplul lui Place este urmat și de Charles Newton la cercetarea mausoleului din Halicarnas și de Auguste Mariette în Egipt, primul raport de săpătură care include și fotografii este însă datorat arheologului german Alexander Conze. Acesta, ajutat de fotografu Wilhelm Burger, documentează și publică cercetările sale de pe insula Samothrace între 1875-1880. La doar câțiva ani distanță arheologul

german Ernst Curtius publică raportul săpăturilor sale de la Olympia, unde pentru prima dată apare și numele autorului fotografiilor, individualizând responsabilitatea fotografului și subliniind importanța sa, dar în același timp, după cum bine subliniază F. N. Bohrer, “oferind cititorului posibilitatea de a se uita și la fotografie, nu numai prin ea la obiectul fotografiat”. În jurul anului 1900 începe să se dezvolte și fotografia aeriană pentru arheologie, primele tentative de utilizare a acesteia fiind legate de cercetarea monumentelor romane ale Romei sau a celui neolitic de la Stonehenge. Între pionierii fotografiei aeriene pentru arheologie merită amintiți germanul Theodor Wiegand și francezul Antoine Poidebard, ambii cu o activitate remarcabilă mai ales în Orient. Cel care pune însă bazele a ceea ce astăzi se numește arheologie aeriană este O.G.S. Crawford, prin studiul său fundamental, *Wessex from the Air*, publicat în anul 1928. Cea mai importantă cercetare arheologică a perioadei interbelice (și una dintre cele mai spectaculoase din toate timpurile, fără îndoială) este cea a mormântului lui Tutankhamon. Încă de la bun început echipa condusă de arheologul Howard Carter include un fotograf, Harry Burton (1879-1940), cel care va documenta în mod excepțional cercetarea arheologică timp de mai bine de un deceniu. Activitatea sa reprezintă o piatră de hotar în adoptarea fotografiei în arheologie, și începând de la acel moment fotografia devine parte a majorității cercetărilor și publicațiilor arheologice de pe mapamond. Ceea ce avea însă să contribuie enorm la creșterea prestigiului și importanței fotografiei pentru arheologie a fost publicarea aproape imediată a imaginilor, în ziarele londoneze de tiraj mare *The Times* și *The Illustrated London News*, și apoi în multe alte ziare și reviste din lumea întreagă. Mai mult, pentru prima dată o săpătură arheologică atrage un interes uriaș din partea publicului, zeci de mii de turiști venind să vadă șantierul, desigur încă închis pentru public – și mai important, foarte mulți dintre aceștia au cu ei un aparat de fotografiat, sunetul obturatoarelor însoțind practic activitatea arheologilor în mod constant, un preambul pentru Egipto-mania și Tut-mania ce aveau să urmeze: „săptămânalul *The Illustrated London News*, observa într-o ediție din februarie 1923 că munca la fața locului « a fost însoțită de clicurile omniprezentului Kodak »”. În anul 1931 apare prima lucrare care documentează un sit arheologic și cu fotografii în culori. Arheologul italian Amedeo Maiuri, director al săpăturilor de la Pompei, publică *La Villa dei Misteri*, în două volume, cel de al doilea volum făcând faimoase frescele în culori vii din această clădire aflată la periferia orașului antic. După sfârșitul celui de al doilea război mondial fotografia devine parte integrantă a cercetării arheologice, urmând să profite și ea de progresul tehnologic al epocii (apar noi aparate și filme, fotografia este utilizată în aer, în apă, în peșteri, ba chiar și din spațiul cosmic, se dezvoltă fotografia în infraroșu și ultraviolet, fotografia Polaroid etc), dar rămânând în mare măsură pentru aplicațiile practice între liniile trasate încă de la începutul

secolului. Un exemplu de astfel de aplicație a progresului tehnologic este inventarea de către inginerul italian Carlo Lerici a periscopului Nistri, un instrument de prospectare arheologică cu ajutorul fotografiei. Începând cu anul 1959 Lerici cercetează mai multe necropole etrusce din Italia identificând numeroase morminte etrusce pictate sau cu inventar funerar, salvându-le astfel de la distrugerile pricinuite de așa-numiții *tombaroli*, braconierii de morminte antice. Un mare pas tehnologic în fotografia arheologică avea să fie adoptarea pe scară largă a fotografiei digitale, ceea ce a dus nu numai la multiplicarea aproape excesivă a documentației fotografice de șantier, dar și la o circulație, accesibilizare și publicare extrem de rapidă și exactă a informației fotografice, precum și la agregarea unor arhive fotografice foarte mari. În secolul XXI diversificarea practicii fotografice ilustrează de asemenea ceea ce Michael Shanks numea *mode of engagement*, felul în care fotograful se raportează la arheologia din față sa, felul în care interacționează cu aceasta și trece de la simpla înregistrare a realității din teren, la construcția uneia noi. Ilustrative pentru această schimbare de paradigmă sunt proiectele inițiate de fotograful Bruno Vandermeulen și Danny Veys la Sagalassos, de fotografa Corinne Vionnet la Atena, de socioloaga Victoria R. Bell la Zidul lui Hadrian, de antropoloaga Maia Dedrick și arheoloaga Sarah Kurnick în peninsula Yucatán. Pentru Kurnick, fotografiile arheologice trebuie să fie mai mult decât un simplu demers științific care oferă informații despre trecut, ele trebuie să faciliteze revitalizarea culturală a zonei cercetate, obținerea unor mijloace de trai comunităților descendente sau să fie mijloace de rezistență culturală și politică: „Ele pot, printre alte capacități, să faciliteze revitalizarea culturală, să ofere mijloace de trai pentru comunitățile de descendenți și să fie spații de rezistență politică.” Concluzia studiului arheologului Travis Parno despre natura imaginii arheologice credem că exprimă foarte bine propria noastră viziune despre fotografia arheologică dar este și un bun corolar al sumarei noastre prezentări a cronologiei utilizării acesteia: “Nu ar trebui să ne fie frică să punem umanitatea în imaginile noastre arheologice. La urma urmei, adevărata substanță a arheologiei, actul de a lucra în teren cu colegii noștri și întruchiparea fiorului experiențial al descoperirii, este ceea ce atrage publicul către arheologie și este ceea ce îi face pe cei mai mulți dintre noi să revină la ea sezon după sezon.”

Dacă primul capitol a încercat să răspundă la întrebările *cine* și *când* s-a ocupat cu fotografia arheologică, cel de al doilea caută răspunsul la întrebarea *cum* a fost folosită fotografia în arheologia, analizând destul de bogata istoriografie a temei.

Primul subcapitol, **II.1. Istoriografia temei**, prezintă detaliat, adunând laolaltă date despre aproape toate lucrările referitoare la temă, începând cu discursul lui Arago din iulie-august 1839 și încheind cu articolul arheologului și fotografului Mike Pitts din anul 2011 despre

cei șapte pași de urmat pentru a obține o fotografie arheologică perfectă. De la scrierile timpurii datorate lui Francis Wey, Loydreau, Chevrier sau Henderson la cele mai consistente ale lui Trutat sau Paul Martellière se observă imediat recunoașterea importanței rolului fotografiei pentru arheologie și preocuparea pentru elaborarea unui set de reguli sau chiar a unui manual privitor la utilizarea acesteia. Fotografia este chemată și în ajutorul arheologiei biblice, reverendul A.W. Patten considerând că „În predarea vieții și istoriei Bisericii, amvonul nu se poate lipsi de camera fotografică. Arta creștină și arheologia merg mână în mână.” Într-un studiu ignorat până acum de literatura de specialitate, datorat lui Matthew Wilson și publicat în anul 1895 acesta compară desenul cu fotografia, găsind că acesta din urmă are șase avantaje în fața desenului în practica arheologică: fidelitatea, rapiditatea execuției, multiplicarea ușoară, ieftinătatea, permanența și imparțialitatea. Prima sistematizare a utilizării fotografiei în arheologie vine de la Flinders Petrie, cel care publică în anul 1904 primul manual de arheologie modern, capitolul dedicat fotografiei ocupând același număr de pagini precum cele dedicate altor metode de înregistrare precum desenul sau estampajul și având mai multe subcapitole: 1. Aparatul de fotografiat, 2. Pregătirea artefactelor, 3. Lumina, 4. Aranjarea artefactelor, 5. Stereoscopia și 6. Developarea. Manualul lui Petrie este urmat de cel al arheologului american Reisner, cel care stabilește că “fiecare observație [din teren] trebuie augmentată cu o înregistrare mecanică, mai precis fotografică, a faptelor observate”, conferind astfel fotografiei un rol major în documentarea cercetării arheologice. În perioada interbelică apar numeroase alte lucrări, mai mici sau mai mari, care contribuie la sistematizarea modului de utilizare a fotografiei în arheologie și la includerea acesteia între metodele de înregistrare de primă mărime pentru știința arheologică. Această acumulare de informații îi permite lui Alison Frantz să publice după război în anul 1950, în celebra revistă *Archaeology* o contribuție programatică, devenită între timp chiar un articol-cult, în care susține cauza fotografiei directe în arheologie, care să reflecte în mod clar, onest, adevărul celor surprinse pe teren, în defavoarea oricăror artificii de natură mai mult sau mai puțin estetizantă. Dacă până la începutul deceniului cinci al secolului XX fotografia arheologică apărea ca parte a unor manuale de arheologie, sau separat în articole de mici dimensiuni, în anul 1954 este publicat primul manual de fotografie arheologică, datorat fotografului londonez M.B. Cookson. Volumul are nu mai puțin de 20 de capitole care acoperă cu succes toate aspectele fotografiei arheologice de teren, fapt relevat și de recenziile elogioase din epocă. Lucrarea lui Cookson deschide drumul pentru altele asemănătoare, ulterior fiind publicate manualele lui Nickel (1959), Matthews (1968), Simmons (1969), Vera Conlon (1973), Elmer Harp Jr. (1975), Nassau (1976) sau Howell și Blanc (1992). Apar de asemenea reviste ce dedică numere speciale fotografiei arheologice, așa cum o face în

anul 1975 revista de limba franceză *Les Dossiers de l'Archéologie*, un supliment trimestrial al celebrei reviste *Archeologia* în numărul său special din noiembrie-decembrie. Continuă de asemenea să apară capitole dedicate fotografiei în manualele de arheologie, precum cele publicate de Kathleen Kenyon (1952), Wheeler (1954), Webster (1963), Hume (1969), Dever și Lance (1978), Joukowsky (1980) sau Roskams (2002). Ultimele două manuale importante de fotografie arheologică sunt publicate în ultimul deceniu al secolului XX, și au drept autori profesioniști de primă mărime ai domeniului, ceea ce a făcut ca ambele să devină standardul în literatura de specialitate de limbă engleză, respectiv franceză. Primul dintre acestea este redactat de Peter G. Dorrell, fotograf și arheolog în cadrul Institutului de Arheologie din Londra timp de mai bine de trei decenii. Manualul lui Dorrell a apărut în cadrul unei serii de referință în arheologia mondială, *Cambridge Manuals in Archaeology*, serie care într-un timp destul de scurt a reușit să se impună ca standardul în ceea ce privește manualele de arheologie și științe/tehnici auxiliare acesteia. Valorificând din plin îndelungata experiență personală Dorrell oferă arheologului interesat de fotografie un ghid de excepție, ultimul capitol fiind încheiat cu o profesiune de credință – cât timp există arheologie va fi întotdeauna nevoie de o documentare cât mai bună – de unde și datoria arheologilor și conservatorilor de a veghea la realizarea ei: „Atâta timp cât săpăturile arheologice continuă și atâta timp cât artefactele sunt studiate și conservate, va fi nevoie de înregistrări vizuale precise. [...] Arheologii și conservatorii trebuie să recunoască datoria nu numai de a păstra trecutul, ci și de a păstra evidența conservării lui.”

Ultimul manual important de fotografie arheologică este datorat francezilor Antoine Chéné, Philippe Foliot și Gérard Réveillac, fiind publicat la 25 de ani distanță de numărul din revista *Les Dossiers de l'Archéologie*, redactat de doi dintre ei. Exceptional editat, intitulat “Practica fotografiei în arheologie”, volumul se adresează arheologilor, așa cum precizează încă din prefață cei trei, deși este evident că unele din tehnicile prezentate în volum necesită o pregătire ceva mai serioasă în domeniul fotografiei, iar în ceea ce privește fotografia de studio reclamă chiar prezența unui fotograf profesionist. Calitatea fotografiilor publicate face ca parcurgerea volumului să fie un regal imagistic, accentuat și de hârtia de foarte bună calitate, grafica excelentă și tiparul elegant. Conținutul volumului se ridică și el la înălțimea calității grafice a acestuia, propunând și o sumă de teme noi față de lucrările similare ce l-au precedat. Astfel, în prima parte, dedicată teoriei și istoriei fotografiei arheologice sunt prezentate pentru prima oară într-un manual probleme referitoare la obiectivitatea fotografiei, la necesitatea conservării colecțiilor istorice de fotografie (aspect reluat oarecum și în partea de final a cărții) dar și limitele fotografiei arheologice.

La finalul acestui subcapitol despre evoluția literaturii de fotografie arheologică este discutat articolul lui Mike Pitts despre cei șapte pași ce trebuie urmați pentru a obține o fotografie arheologică bună – articolul fiind publicat în anul 2011 însă, sfaturile lui Pitts vizează exclusiv fotografia digitală, o realitate atât de diferită de lumea analogică încât va avea probabil nevoie și de un alt tip de demers istoriografic pentru documentarea ei. În pledoaria sa pentru digital Pitts nu ignoră însă tradiția, subliniind importanța moștenirii analogice: “[...] Privește, inspiră-te din măștri. Permite fotografiei tale să fie grandioasă, căci și arheologia este o lume grandioasă.”

Cel de al doilea subcapitol al capitolului doi, **II.2. Activitatea grupului ARCHAEOLOG**, prezintă activitatea unui grup specializat de fotografie dezvoltat în cadrul Societății Regale de Fotografie (RPS) înființat în anul 1974. Comitetul de inițiativă reunea profesioniști din domeniul fotografiei dar și al arheologiei precum Peter G. Dorrell, S.K. Matthews, Brian Bracegirdle, Robert F. Pitt, Gillian Webster, Roger Wood sau Andrew Selkirk, la apelul acestora răspunzând nu mai puțin de 60 de arheologi și fotografi care formează *Royal Photographic Society Archaeological Group* (RPS AG) – al cărui prim președinte este ales Robert F. Pitt, un arheolog australian pasionat de fotografie, iar secretar este numit Brian Tremain, la acea dată director al departamentului de fotografie al Muzeului Maritim Național de la Greenwich. După constituire membri grupului au o activitate intensă, atât de participare la săpături arheologice în calitate de fotografi, dar și de conferențiere pe diverse teme de fotografie arheologică. De asemenea sunt documentate fotografic numeroase artefacte din muzee, și uneori și pe teren, în beneficiul arheologilor. Grupul organizează chiar mai multe conferințe cu tema *Arheologia și fotografia*, cu un real succes. O altă activitate este reprezentată de organizarea de expoziții de fotografie arheologică, fiind organizate chiar două mari expoziții internaționale, ulterior practica expozițiilor membrilor devenind un eveniment bi-anual al grupului. Membri grupului publică regulat articole în revista RPS, intensitatea crescândă a acestei activități cât și creșterea numărului de membri determinând înființarea în anul 1978 a unei reviste specializate de fotografie arheologică, numită ARCHAEOLOG, prima revistă de fotografie arheologică din lume. Viața revistei avea să fie însă destul de scurtă, în doi ani fiind publicate 14 numere, bine realizate și cuprinzând multe articole valoroase, unele semnate de profesioniști de renume ai arheologie sau fotografiei britanice. Revista dispare din cauza unor probleme financiare, fiind înlocuită în scurt timp de un buletin destinat doar membrilor grupului, de o calitate mult mai slabă, în care totuși se mai regăsesc unele articole interesante. Se remarcă un nume, Eric Houlder, arheolog și fotograf, cel care publică atât în revista ARCHAEOLOG cât și în noul buletin, numit THE PROOF, și uneori și în revista RPS, The

Photographic Journal, multe articole de fotografie arheologică, fiind considerat pentru o bună bucată de timp cel mai important membru al acestei bresle în Marea Britanie. THE PROOF nu are nici el o viață prea lungă, apărând sporadic până în anul 1987 când este suprimat la intervenția lui Kenneth Warr, secretarul general al RPS. Interesul membrilor RPS pentru arheologie rămâne însă, revista *The Photographic Journal* dedicând două numere, în ani diferiți (aprilie 1987 și aprilie 1988), arheologiei. O nouă publicație a RPS A&HG apare în septembrie 1989, numită *Heritage Photography*, ilustrând interesul grupului majoritar spre fotografierea monumentelor, vizibil și în schimbarea denumirii sale în anul 1984, prin adăugarea particulei *Heritage*. Nici această publicație nu are succes, în primul deceniu de existență apărând doar trei numere, destul de slabe. Această perioadă de secetă și dezordine editorială se sfârșește într-un final în toamna anului 2009, la 13 ani de la ultimul număr al *Heritage Photography* aceasta fiind relansată, într-un format nou, în culori, în condiții grafice foarte bune. Începând cu acest moment revista apare în mod regulat, de două ori pe an, primăvara și toamna, din 2019 apărând chiar de trei ori pe an. Conținutul rămâne în continuare dedicat fotografierii monumentelor de patrimoniu, în accepțiunea cea mai largă a termenului, articolele fiind semnate exclusiv de membri ai RPS A&HG, cu relativ puține materiale de fotografie arheologică. Eric Houlder rămâne o constantă a grupului și a revistei, publicând regulat, fiind membru în comitetul de redacție (2009-2018) și responsabil de partea de arheologie, chiar redactor-șef în perioada 2015-2016. În numărul aniversar al *Heritage Photography*, publicat în vara anului 2024, la 50 de ani de la primul număr al ARCHAEOLOG, prima revistă dedicată fotografiei arheologice, este publicat și un frumos omagiu pentru Eric Houlder (1940-2023), arheolog, fotograf, promotor neobosit al fotografiei arheologice. Revista ARCHAEOLOG, ce ar fi putut foarte bine să dea chiar și numele grupului, inițiativă de pionierat legată de multe nume importante ale fotografiei și arheologiei britanice, rămâne unul dintre cele mai interesante documente ale istoricului relației dintre fotografie și arheologie, iar activitatea extraordinară grupului din anii '70 un exemplu ce cu greu ar mai putea fi replicat în prezent. Importanța grupului justifică considerăm noi și demersul nostru, prima analiză de detaliu a activității acestuia publicată până-n prezent.

În cel de al treilea subcapitol al capitolului doi, **II.3. Arheologie și fotografie în spațiul românesc**, este analizată literatura românească de specialitate cu privire la fotografia arheologică. Peisajul publicistic este destul de sărac, primele contribuții, minore, apărând abia începând cu anul 1970, cele cu adevărat importante fiind publicate începând cu primul deceniu al secolului XXI. Deși conștienți de importanța documentării fotografice, arheologii români, autorii practic a tuturor contribuțiilor referitoare la utilizarea fotografiei în arheologie, tratează tema superficial, singurii care reușesc să ofere o sinteză acceptabilă fiind Attila Lázló și Micle

și Bejan, în cadrul manualelor pe care le publică în anul 2006. O contribuție interesantă are și Dragomir Popovici, izvorâtă din experiența șantierului-școală româno-francez de la Hârșova-*Tell*, din păcate nu foarte elaborată. Încercând o scurtă analiză asupra literaturii arheologice românești privitoare la utilizarea fotografiei în arheologie se impun câteva concluzii. În primul rând lipsesc cu totul lucrările dedicate fotografiei arheologice, textele privind această tehnică fiind cuprinse aproape exclusiv în manualele de arheologie publicate, cu minore excepții, după anul 1989. În general, fotografia de teren este neglijată de arheologi, dar se observă o creștere graduală a interesului pentru ea, dar nici pe departe egal cu cel generat de fotografia aeriană, deși cea din urmă a fost foarte puțin practică în primele două decenii post-1989. În comparație cu desenul arheologic, fotografia de teren primește de până la cinci ori mai puțin spațiu în textele analizate, fiind chiar considerată inferioară ca importanță acestuia. În ultimul subcapitol al capitolului al doilea, **II.4. Tablou cronologic al istoriei arheologiei și fotografiei românești**, am făcut o schiță de tablou cronologic comparat a istoriei arheologiei și fotografiei românești în perioada 1834-1956. Astfel, dacă în anul 1834 este înființat la București *Muzeul de Istorie Naturală și Antichități* în anul 1839 ziarul „Albina Românească” de la Iași anunță descoperirea dagherotipiei, cele două, arheologia și fotografia mergând cap la cap timp de mai bine de un secol. Surprinzător sau nu, în anul 1956 Muzeul Național de Antichități se transformă în Institutul de Arheologie din București iar fotografia românească intră oficial sub controlul ideologic al statului odată cu înființarea oficială a *Asociației Artiștilor Fotografi din Republica Populară Română*.

Cel de al treilea capitol al lucrării are ca subiect principal arhiva fotografică. În primul subcapitol, **III.1. Ce este o arhivă fotografică**, am încercat să definim noțiunea de arhivă, și în particular pe cea de arhivă fotografică, insistând oarecum mai mult asupra formei fizice a acesteia, și nu asupra celei digitale. Am încercat un excurs în prin modurile diferite de construcție a conceptului de arhivă, asupra legăturilor dintre arhivă ca formă de memorie a umanității și fotografie. Ca formă de acumulare a informației, arhiva fotografică nu este neutră, după cum subliniază Allan Sekula, iar Derrida, în celebrul său studiu introduce chiar noțiunea de violență a arhivelor. Tot Derrida introduce și conceptul de *arhivizare*, prin care arhiva devine actor al istorie din martor (neutru) al acesteia. Ultimele decenii ale secolului XX au adus și o democratizare a accesului la arhive, în special la cele fotografice, permițând abordări diferite asupra conținutului acestora. Unele dintre aceste abordări se datorează unor artiști, precum cele ale lui Warhol, Kabakov sau Boltanski, care prin selectarea și rearanjarea informației dau naștere la noi spații discursive, care permit cercetarea critică a producției de imagine cum bine observă criticul de artă Cristian Nae. Cea de a doua parte a capitolului trei, **III.2. Fondul**

documentar, este dedicată descrierii fondului documentar fotografic. Arhiva Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan"(IAVP) cuprinde aproximativ 25000 clișee negative și pozitive pe sticlă, 3000 de negative pe film (role și foi separate), peste 10000 de diapozitive pe film și 3000 de fotografii, toate în diferite formate și mai ales în diferite stări de conservare. Această arhivă este formată din cel puțin trei arhive separate grupate împreună – arhiva Muzeului Național de Antichități (1864-1956), arhiva Institutului de Arheologie (1956-2000) și arhiva Institutului de Tracologie (1980-1998). Din această cantitate uriașă de imagini, de aproximativ 100000 de fotograme, doar o mică parte face subiectul demersului nostru. Decupajul cronologic propus, 1864-1956, reduce numărul imaginilor la aproximativ 7500. Din acest lot, acoperind perioada propusă, am selectat câteva fonduri reprezentative pentru evoluția fotografiei arheologice și istoria arheologiei românești, ajungând astfel la aproximativ 2500 de imagini. Fondurile analizate sunt concentrate în jurul activității unora dintre cele mai importante personalități ale arheologiei românești din epocă, respectiv Al. Odobescu (58 imagini), Gr. Tocilescu (549 imagini) și V. Pârvan (965 imagini), proporția numărului de imagini aparținând fiecăruia fiind inegală numeric, dar de valoarea istorică și fotografică aproape egală. Deși la prima vedere cel mai mare număr de imagini sunt în fondul Pârvan, o privire mai atentă ne arată că în epoca sa, ca și a predecesorilor săi, toată activitatea (fotografică) se concentra în jurul său, pe când în perioada în care acesta își desfășoară cercetările arheologice deja în cadrul MNA există mai mulți arheologi care lucrează separat și produc informație fotografică separat. Din păcate, majoritatea materialului fotografic nu mai are ambalajul original, nici vreo indicație privind identificarea, localizarea sau datarea, fie că este vorba de piese sau situri arheologice. Până în prezent, putem afirma că majoritatea materialului fotografic realizat înainte de cel de al doilea război mondial nu prezintă nici un detaliu scris privind identificarea.

Capitolul al patrulea al lucrării valorifică fondul documentar relativ la utilizarea fotografiei în cadrul cercetărilor arheologice ale MNA. Sursa documentelor este în primul rând arhiva istorică a IAVP, apoi fondul dedicat MNA din cadrul Arhivelor Naționale ale României și nu în ultimul rând dosarele privitoare la activitatea unor arheologi precum Tocilescu sau Pârvan din fondurile Bibliotecii Academiei Române. Cu ajutorul acestora este reconstituit cronologic, cu o insistență mai mare asupra celor patru arheologi evocați deja, procesul introducerii și răspândirii practicii fotografice în cercetarea arheologică. Desigur, documentelor li se adaugă imaginile, dar și publicațiile arheologice, cu ajutorul tuturor fiind construit un tablou care ne relevă un progres lent dar sigur și un interes crescând pentru beneficiile documentației fotografice. Principalul punct de interes al primului subcapitol, **IV.1. Începuturile activității fotografice la MNA**, este reprezentat de analiza unui mic lot de

negative pe sticlă având ca subiect tezaurul descoperit la Pietroasa, cunoscut mai popular sub numele Cloșca cu puii de aur. Analiza imaginilor dar și noi documente de arhivă descoperite ne permit să speculăm asupra autorului acestor fotografii, păstrate sub forma unor fragile clișee pe sticlă de dimensiuni mari în arhiva fotografică a IAVP. Cel de al doilea subcapitol, **IV.2. Activitatea fotografică în mandatul Tocilescu**, se concentrează în jurul activității fotografice din timpul cercetărilor lui Tocilescu la Adamclisi. Fondul fotografic provine în principal de la trei fotografi, Brand (austriac), Fenichel (maghiar) și Magrin (francez), dar sunt analizate și imagini provenind din alte surse, realizate de fotografi mai mult sau mai puțin cunoscuți. În cel de al treilea subcapitol, **IV.3. Activitatea fotografică în mandatul Murnu** este arătată dorința lui George Murnu, directorul pentru doar un an al Muzeului Național de Antichități, cunoscut mai ales pentru traducerea sa din poemele homerice, de documentare cât mai bună a cercetărilor sale arheologice, inclusiv cu ajutorul fotografiei. Documente noi de arhivă descoperite atestă implicarea celor doi frați ai săi, Dimitrie și Ary, în activitatea fotografică de la MNA. În ultimul subcapitol, **IV.4. Activitatea fotografică în mandatul Pârvan**, este valorificat cel mai numeros lot de fotografie veche din arhivă, păstrat aproape integral sub forma unor negative cu gelatino-clorură de argint pe sticlă (format 13/18cm). Imaginile au ca subiect în principal cercetările lui Pârvan de la Histria și Ulmetum dar și activitatea din cadrul Universității din București. Pe lângă acestea există și numeroase alte imagini care nu au nici o legătură cu arheologia, prezentând aspecte de viață urbană interbelică mai ales. Capitolul cinci reunește trei studii de caz, prezentate în cadrul a trei subcapitole separate. Primul dintre acestea, **V.1. Fascinația ruinei**, se inspiră din analiza fotografiilor din fondul Tocilescu pentru a glosa pe marginea fascinației pentru ruine a fotografilor, încă de la primele utilizări ale fotografiei până-n prezent. Ruina monumentului de la Adamclisi este folosit pe post de fir director în analiza noastră, subliniind valoarea sa diferită pentru comunitatea locală și nu numai pe parcursul istoriei sale recente. Cel de al doilea studiu de caz, **V.2. Portretele lui Pârvan**, este dedicat portretelor lui Pârvan, valorificând o sumă de imagini inedite din arhivă, și discutând în general pe margine prezenței vizuale a lui Pârvan, subiect îndeobște ignorat, poate și datorită lipsei de resurse documentare. Demersul de față pleacă de la o descoperire cât se poate de interesantă făcută în arhiva fotografică a IAVP. Aceasta constă în fotografia siluetei lui Vasile Pârvan, siluetă desenată pe unul din pereții interiori ai *Casei Mari* de la Histria. Desenul, o linie de cărbune peste varul alb, o imagine în care Pârvan este deopotrivă prezent și absent este poate cel mai expresiv portret al acestuia, cel mai apropiat de modul său de a înțelege lumea și ne oferă prilejul unei discuții mai ample despre portretele lui Pârvan. Cel de al treilea subcapitol, **V.3. Utilizarea fotografiilor în publicațiile arheologice românești**, este o analiză

privind utilizarea fotografiei în publicațiile arheologice românești în perioada 1864-1956, fiind selectate în acest sens nouă publicații, trei dintre ele fiind periodice, autorii celorlalte șapte fiind: Gr. Tocilescu, I. Andrieșescu, V. Pârvan, I. Nestor și Vl. Dumitrescu (2).

Ultimul capitol este cel al concluziilor. În primul rând analiza fondului fotografic ne relevă existența unei bogate resurse documentare, chiar dacă aflată în stare de conservare precară și lipsită de informații privind identificarea și localizarea. Importanța acesteia pentru înțelegerea desfășurării cercetărilor arheologice în perioada 1864-1956 este foarte mare, de multe ori fotografiile fiind singurele dovezi ce documentează existența unei piese sau împrejurările descoperirii acesteia. Valoarea iconografică nu este nici ea de ignorat, numeroase portrete, unele cu certe valențe artistice, făcându-ne cunoscute chipurile predecesorilor noștri. Valoarea etnografică și antropologică este și ea importantă, lărgirea nu de puține ori a cadrului aparatului de fotografiat permițând înregistrarea unor aspecte interesante ale vieții Dobrogei rurale dar și a tineretului universitar din capitala țării. Pentru istoria arheologiei românești imaginile ce țin de organizarea bazelor de șantier, în special a celei de la Histria, dar și a muzeelor de sit de la Histria și Ulmetum oferă informații valoroase și puțin accesibile din alte surse. Studiile de caz din cadrul ultimului capitol arată modul în care fotografia arheologică poate fi folosită pentru o mai bună înțelegere a istoriei arheologiei românești dar și pentru înțelegerea evoluției practicii arheologice în ultimii 150 de ani.

Mulțumiri

Drumul de la ideea unei teze până la textul de față nu a deloc ușor, și nici scurt. Nu aș fi reușit fără sprijinul constant, încurajările dar și observațiile critice ale domnului profesor dr. Adrian-Silvan Ionescu, coordonatorul lucrării, patriarhul studiilor de istoria fotografiei în România și model de acribie științifică pentru noi. De un real ajutor au fost și dr. Eduard Andrei și dr. Florian Matei-Popescu care au făcut parte din comisiile de îndrumare în cadrul referatelor și examenelor doctorale, sugestiile și criticile domniilor lor contribuind substanțial la îmbunătățirea textului tezei.

Realizarea lucrării nu ar fi fost posibilă fără accesul la bogata arhivă fotografică a IAVP, acces de care am beneficiat datorită încrederii arătate de regretații directori generali ai IAVP prof. dr. Alexandru Vulpe și dr. Eugen Nicolae, care mi-au încredințat curatorierea acesteia încă de la intrarea mea în rândurile membrilor IAVP acum mai bine de un deceniu; de un același sprijin neîngrădit am beneficiat și din partea conducerii actuale a Institutului, dr. Radu Băjenaru (director general) și dr. Adrian Ioniță (director adjunct). Mulțumirile și recunoștința mea se

îndreaptă în egală măsură către colegile mele dr. Roxana Dobrescu și dr. Oana Damian pentru facilitarea accesului la documentele din arhiva istorică (documentară) a IAVP și pentru sprijinul instituțional și personal constant acordat arhivei fotografice a IAVP. Colectivul din cadrul Sălii de studiu a Arhivelor Naționale ale României din București mi-a pus cu amabilitate la dispoziție documentele privind activitatea timpurie a Muzeului Național de Antichități (MNA), le mulțumesc și pe această cale; la fel au procedat și colegile de la Biblioteca Academiei Române, încă odată mulțumesc frumos. Colegul dr. Nagy József Gábor de la Muzeul Unirii din Alba-Iulia mi-a atras atenția asupra fotografiilor lui S. Fenichel din arhiva muzeului din Aiud și asupra activității lui Fenichel în general, îi sunt recunoscător. Dr. Adriana Dumitran ne-a semnalat unele fotografii arheologice din arhiva Bibliotecii Naționale a României și a încurajat constant demersul meu doctoral, rămân dator. Discuții fertile am avut cu colegii și prietenii Claudiu Cobilanschi, Ștefan Sava, Călina Bârză, Cristina Irian, Theodor Ulteriu-Rostaș, Iris Șerban, Dragoș Andriana, le mulțumesc pentru că au împărtășit ideile lor cu mine. Raluca Paraschiv și Raluca Nestor-Oancea m-au ajutat în găsirea drumului prin universul artistic și arhivistic românesc contemporan, le mulțumesc și aici. O sumă de colecționari privați au avut amabilitatea de a-mi pune la dispoziție imagini din colecțiile lor, le sunt recunoscător.

Un demers de o amploare atât de mare nu ar fi fost posibil fără un efort bibliografic considerabil. Le mulțumesc în acest sens tuturor celor care mi-au facilitat accesul la bibliografia străină mai ales: dr. Thibaut Castelli pentru literatura franceză, dr. Nona Palincăș pentru literatura germană, Marina Nuovo pentru cea italiană, Denisa Sima, Hamish Fenton, Nathalie Wilborts, Sarah Botfield, David Green pentru cea engleză. Dr. Chris Musson a fost de un real ajutor cu literatura referitoare la utilizarea fotografiei aeriene în arheologie, profesorul Lawrence G. Desmond (Harvard University) și dr. Robert J. Kett (ArtCenter College of Design) mi-au trimis informații prețioase despre activitatea fotografică a cuplului Alice și Augustus LePlongeon în America Centrală, iar colectivul de la biblioteca *Getty Research Institute* mi-a pus la dispoziție cu promptitudine copii scanate ale articolelor lui Augustus LePlongeon, le mulțumesc și pe această cale. Mulțumiri și pentru Jonathan Smalter de la anticariatul Yesterday's Muse Books din Webster (NY) care s-a îngrijit ca un exemplar rar al revistei *Photo Technique* să ajungă la mine în stare foarte bună după o călătorie peste un ocean și două continente. Personalului Sir John Soane's Museum London care mi-a arătat o parte a lucrărilor lui Joseph Michael Gandy inaccesibile publicului la acel moment, un gând recunoscător. Dr. Mike Pitts și dr. Linca Kucsinschi mi-au pus cu amabilitate la dispoziție din lucrările lor mai greu accesibile referitoare la fotografia arheologică, le mulțumesc și pe această cale. Irina Gălușcă mi-a semnalat importanța contribuțiilor istoricului Andi Mihalache, prilejuindu-mi

astfel multe ore plăcute de lectură erudită, apreciez. Regretatul meu magistru întru istoria arheologiei, profesorul Mircea Babeș mi-a facilitat accesul la biblioteca sa personală de istoria arheologiei, recunoștință veșnică. Dr. Rebecca Ingram (Institute of Nautical Archaeology) și Alan Ross mi-au oferit informații cu privire la activitatea fotografului și arheologului Peter G. Dorrell, iar dr. Erika Lederman (Victoria & Albert Museum) despre fotografiile britanice ale tezaurului de la Pietroasa, le sunt recunoscător pentru efort. Mihai Roman, Ion Ciucă și Georgeta Andriță, vecini și prieteni, au preluat în numeroase rânduri cărțile sosite în lipsa mea, calde mulțumiri. Pentru accesul la fotografiile copiei tezaurului de la Pietroasa mulțumirile merg către Radu Bârlă de la Asociația Renascendis/Arhiva de fotografie.

Dr. Ioan Carol Opriș ne-a semnalat cu amabilitate apariția unor documente fotografice noi din arhiva familiei Florescu, îi mulțumesc încă o dată. Informații utile cu privire la unele din fotografiile unor inscripții am primit de la colegul dr. Dragoș Hălmași, în timp ce dr. Iulian Bârzescu mi-a atras atenția asupra pieselor arheologice dobrogene aflate în prezent la muzeul din Varna, le mulțumesc și pe această cale. Am purtat discuții fructuoase asupra fotografiilor tezaurului de la Pietroasa cu dr. Rodica Oanță-Marghitu, apreciez. Kováts Szidónia și dr. Nagy József Gábor au fost de un real ajutor cu traducerea unor expresii din limba maghiară, mulțumiri. Conservarea și digitizarea clișeelelor pe sticlă din arhiva fotografică a IAVP nu ar fi fost posibilă fără suportul financiar oferit de *British Library* în cadrul programului *Endangered Archives* în perioada anilor 2015-2016, proces în care am beneficiat constant de consultanța curatoarei Jody Butterworth. Activitatea mea în cadrul arhivei fotografice a avut de câștigat și datorită îndrumărilor dr. Saya Honda Miles, conservator în cadrul English Historic Archive (Swindon), unde am efectuat un stagiu de pregătire, prin eforturile dr. Chris Musson, dr. Chris Cox și dr. Rog Palmer, le mulțumesc și aici din inimă pentru încredere. Colegii și prietenii dr. Alexandru Dragoman și dr. Sorin Oanță-Marghitu mi-au fost de un real suport în timpul stagiului doctoral prin numeroase discuții dar și aplicații ale fotografiei în arheologie. Numeroși alți colegi și prieteni mi-au oferit sfaturi și informații și au fost alături de arhiva fotografică a IAVP, îi asigur de toată gratitudinea mea.

Last but not least mulțumesc părinților mei, care cu mult stoicism dar și neistovită încredere au susținut întreaga mea aventură în arheologie de la bun început.

Bibliografie selectivă

- Achim, Irina, „Vechi muzee arheologice de sit. I. Studiu de caz: Histria”, în *SCIVA*, tom 61, nr. 1-2, 2010, p. 117-132.
- Acolat, Delphine, Yvan Maligorne (eds.), *Ruines méditerranéennes et photographies anciennes*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2023.
- Anastasio, Stefano, Barbara Arbeid, *Egitto, Iraq ed Etruria nelle fotografie di John Alfred Spranger. Viaggi e ricerche archeologiche (1929-1936)*, Oxford, Archaeopress, 2019.
- Badeley, Orianna (ed.), *Boissonas in Egypt*, London, The Saint Catherine Foundation, 2017.
- Baird, Jennifer A., “Photographing Dura-Europos, 1928-1937. An Archaeology of the Archive”, în *American Journal of Archaeology*, vol. 115, 2011, p. 427-446.
- Barnea, Alexandru, Adriana Panaite, “Tropaeum Traiani. Monument și propagandă”, în *Caiete ARA*, 1, 2010, p. 223-234.
- Barthes, Roland, *La chambre claire: note sur la photographie*, Collection Cahiers du Cinéma, Paris, Gallimard, Le Seuil, 1980.
- Bejan, Adrian, Dorel Micle, *Arheologia – o știință pluridisciplinară. Metode clasice și moderne de lucru*, Timișoara, Excelsior Art, 2006.
- Berman, Lawrence M., *Unearthing Ancient Nubia. Photographs from the Harvard University-Boston Museum of Fine Arts Expedition*, Boston, MFA Publications, 2018.
- Bohrer, Frederick Nathaniel, *Photography and archaeology*, London, r e a k t i o n b o o k s, 2011.
- Bordes, François, Marie-Dominique Labails (eds.), *Eugène Trutat: savant et photographe*, Toulouse, Éditions du Muséum de Toulouse, 2011.
- Bracegirdle, Brian, *Photography as Illustration: The use of camera for books and reports*, South Brunswick & New York, A.S. Barnes and Co., Inc., 1972.
- Brossard-Gabastou, Lise, *Auguste Salzmann (1824-1872) Pionnier de la photographie et de l'archéologie au Proche-Orient*, Paris, L'Harmattan, 2013.
- Brusius, Mirjam, Katrina Dean, Chitra Ramalingam (eds.), *William Henry Fox Talbot. Beyond photography*, New Haven & London, Yale University Press, 2013.
- Burton, Harry, „The Archaeologist as Photographer”, în Polly Cone (ed.), *Wonderful Things: The Discovery of Tutankhamun's Tomb*, New York, Metropolitan Museum of Art, 1976, p. 11–17.
- Bustarret, Claire, „Les premières photographies archéologiques: Victor Place et les fouilles de Ninive”, în *Histoire de l'art*, nr.13-14, 1991, p. 7-21.

- Canguilhem, Denis, *Le merveilleux scientifique. Photographies du monde savant en France 1844-1918*, Paris, Gallimard, 2004.
- Carabott, Philip, Yannis Hamilakis, Eleni Papargyriou (eds.), *Camera Graeca: Photographs, Narratives, Materialities*, London, Routledge, 2015.
- Carter, Charlotte, “The Development of the Scientific Aesthetic in Archaeological Site Photography?”, in *Bulletin of the History of Archaeology*, vol. 25, nr. 2, 2015, p. 1–10.
- Challine, Éléonore, *Une Histoire contrariée. Le musée de la photographie en France (1839-1945)*, Paris, Éditions Macula, 2017.
- Chéné, Antoine, Philippe Foliot, Gérard Réveillac, *La Pratique de la photographie en archéologie*, Aix-en-Provence, Édisud, 1999.
- Coltofean, Laura, „Object Photography in 19th century archaeology. The photographs of Zsófia Torma’s archaeological collection”, in *Brukenthal Acta Musei*, vol. X.1, 2015, p. 35-48.
- Conlon, Vera Marjorie, *Camera Techniques in Archaeology*, London, John Baker Publishers Limited, 1973.
- Cookson, Maurice Bruce, *Photography for Archaeologists*, London, Max Parrish, 1954.
- Crawford, Osbert Guy Stanhope, “Archaeological Photography”, in *Antiquity*, vol. 10, nr. 40, Decembrie, 1936, p. 486-490.
- Crawford, Osbert Guy Stanhope, *Said and Done. The autobiography of an archaeologist*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1955.
- Dally, Ortwin, *Zur Archäologie der Fotografie. Ein Beitrag zu Abbildungspraktiken der zweiten Hälfte des 19. und des frühen 20. Jahrhunderts*, Berlin, de Gruyter, 2017.
- Daval, Jean-Luc, *Photography. History of an Art*, Geneva, SKIRA, 1982.
- Davanne, Alphonse, *La Photographie appliquée aux sciences*, Paris, Gauthier-Villars Imprimeur-Libraire, 1881.
- Davis, Keith F., *Désiré Charnay: Expeditionary Photographer*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1981.
- Debevoise, Neilson Carel, “Photography in Archaeology”, in *Photo Technique*, septembrie, 1941, p. 53-57.
- Derrida, Jacques, *Athens, Still Remains. The photographs of Jean-François Bonhomme*, New York, Fordham University Press, 2010.
- Derrida, Jacques, *Copy, Archive, Signature. A Conversation on Photography*, Stanford (CA), Stanford University Press, 2010.

- Desmond, Lawrence Gustave, Phyllis Mauch Messenger, *A dream of Maya. Augustus and Alice Le Plongeon in Nineteenth-Century Yucatan*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1988.
- Deuel, Leo, *Flights into yesterday. The story of aerial archaeology*, London, Macdonald and Co. Publishers Ltd., 1971.
- Didi-Huberman, Georges, “La photographie scientifique et pseudo-scientifique”, în Jean-Claude Lemagny, André Rouillé (eds.), *Histoire de la Photographie*, Paris, Bordas, 1986, p. 71-75.
- Dorrell, Peter Gordon, *Photography in Archaeology and Conservation*, ediția a II-a, Cambridge Manuals in Archaeology Series, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Downing, Eric, *Photography, Archaeology and Psychoanalysis and the Tradition of Bildung*, Detroit, Wayne State University Press, 2006.
- Dragoman, Radu-Alexandru, „Trecutul politic al unei monografii arheologice: Hăbășești, 1954”, în *Studii de Preistorie*, vol. 14, 2017, p. 7-26.
- Dumitran, Adriana, „Inginerul Stelian Petrescu – repere ale carierei fotografice”, în Marian Țuțui, Aurelian Stroe (eds.), *In Honorem 70 Adrian-Silvan Ionescu*, București, Ed. Oscar Print, 2022, p. 263-278.
- Dumitrescu, Vladimir, *L'Art Préhistorique en Roumanie*, București, f. ed., 1937.
- Edwards, Elizabeth, *The Camera as Historian. Amateur Photographers and Historical Imagination 1885-1918*, Durham&London, Duke University Press, 2012.
- Fagan, Brian (ed.), *The Great Archaeologists*, London, Thames & Hudson, 2014.
- Ferranti, Ferrante, *L'esprit des ruines*, Paris, Éditions du Chêne, 2005.
- Feyler, Gabrielle, “Contribution à l'histoire des origines de la photographie archéologique: 1839-1880”, în *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, tom 99, nr. 2, 1987, p. 1019-1047.
- Feyler, Gabrielle, „Le fonds de photographies anciennes de l'Institut d'archéologie classique de Strasbourg réuni par Adolf Michaelis entre 1859 et 1910”, în *Ktèma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*, nr. 25, 2000, p. 229-238.
- Fiedler, Yvonne, “Licht und Schatten. Walter Hege (1893–1955) – eine Fotokarriere im Sog des Nationalsozialismus”, în *Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*, vol. 150, 2018, p. 59-64.
- Florescu, Florea Bobu, *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, București, Ed. Academiei RPR, 1961.

- Forgács, Éva, „Personal Documents as History-Writing in the Works of Christian Boltanski and Ilya Kabakov”, în Zsófia Bán, Hedvig Turai (eds.), *Exposed Memories. Family Pictures in Private and Collective Memory*, Budapesta, International Association of Art Critics, 2010, p. 169-176.
- Forster, Babet (ed.), *Belichtete Vergangenheit. Archäologie und Fotografie (Trecutul Expus. Arheologie și Fotografie)*, în *Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*, an 37, vol. 144, vara 2017.
- Frantz, Alison, “Truth before Beauty or, the Incomplete Photographer”, în *Archaeology*, vol. 3, nr. 4, decembrie 1950, p. 202-214.
- Frizot, Michel (ed.), *The New History of Photography*, Köln, Könemann, 1998.
- German, Senta Cosima, „Photography and Fiction: The Publication of the Excavations at the Palace of Minos at Knossos”, în *Journal of Mediterranean Archaeology*, vol. 18, nr. 2, 2005, p. 209-230.
- Gernsheim, Helmut, *Fotografia Artistică. Tendințe Estetice 1839-1960*, (Trad. și Cuvânt înainte de Eugen Iarovici), București, Ed. Meridiane, 1970.
- Gernsheim, Helmut, Alison Gernsheim, *The History of Photography from the camera obscura to the beginning of the modern era*, London, Thames and Hudson, 1969.
- González Reyero, Susana, *La aplicación de la fotografía a la arqueología en España (1860-1960). 100 años del discurso arqueológico a través de la imagen*, Madrid, Real Academia de Historia, 2007.
- González-Ruibal, Alfredo (ed.), *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*, London & New York, Routledge, 2013.
- Gran-Aymerich, Ève, *Dictionnaire Biographique d'Archéologie 1798-1845*, Paris, CNRS Éditions, 2001.
- Guadagnini, Walter (ed.), *Photography. A History 1839 - Now*, vol. 1-4, Milano, SKIRA, 2010.
- Gumpert, Lynn, *Christian Boltanski*, Paris, Flammarion, 1994.
- Gürsan-Salzman, Ayşe, *Exploring Iran. The Photography of Erich F. Schmidt, 1930-1940*, Philadelphia (PA), University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2007.
- Hamilakis, Yannis, Fotis Ifantidis, *Camera Kalaureia. An Archaeological Photo-Ethnography*, Oxford, Archaeopress, 2016.
- Harp Jr., Elmer (ed.), *Photography in Archaeological Research*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1975.

- Hauser, Kitty, *Bloody Old Britain. O.G.S. Crawford and the archaeology of modern life*, London, Granta Publications, 2008.
- Hawkes, Jacquetta, *Mortimer Wheeler. Adventurer in archaeology*, London, Weidenfeld&Nicolson, 1982.
- Hermange, Emmanuel, „« La Lumière » et l'invention de la critique photographique (1851-1860)”, în *Études photographiques*, vol. 1, noiembrie 1996, p. 89-106.
- Hill, Stephen, *Gertrude Bell (1868-1926). A selection from the photographic archive of an archaeologist and traveller*, Newcastle upon Tyne, Department of Archaeology, University of Newcastle upon Tyne, 1977.
- Houlder, Eric, “An introduction to archaeological photography”, în *The Photographic Journal*, Archaeology and Heritage Number, vol. 127, nr. 4, aprilie 1987, p. 150-155.
- Howell, Carol L., Warren Blanc, *A Practical Guide to Archaeological Photography*, Los Angeles, University of California. Institute of Archaeology, 1992.
- Hugo, Victor, “Guerre aux démolisseurs”, în *Revue des Deux Mondes*, Première Série, vol. 5, nr. 5, 1 martie 1832, p. 607-622.
- Ifantidis, Fotis, *Archaeographies. Excavating Neolithic Dispilio*, Oxford, Archaeopress, 2013.
- Ionescu, Adrian-Silvan, “Photographers in Romania 1840-1940”, în *Muzeul Național*, vol. XX, 2008, p. 45-70.
- Ionescu, Adrian-Silvan, “Photography in Romania in the First Half of the 20th Century, în *PhotoResearcher*, vol. 14, 2010, p. 15-24.
- Ionescu, Adrian-Silvan (ed.), *Szathmári. Pionier al fotografiei și contemporanii săi*, București, Ed. Oscar Print, 2014.
- Ionescu, Adrian-Silvan, *Războiul cel Mare. Fotografia pe frontul românesc 1916-1919*, Ed. Institutului Cultural Român, București, 2014.
- Johnson, Jotham, “So You Want to be an Archaeologist?”, în *The Classical Journal*, vol. 42, nr. 1, octombrie 1946, p. 3-6.
- Keller, Corey, *Signs and Wonders. The photographs of John Beasley Greene*, Prestel, Del Monico Books, 2019.
- Kenyon, Kathleen Mary, *Beginning in Archaeology*, London, Phoenix House Ltd, 1952.
- Ketelaar, Eric, “Archives as Spaces of Memory”, în *Journal of the Society of Archivists*, vol. 29, nr. 1, 2008, p. 9-27.
- Király, Iosif, Raluca Oancea Nestor, Raluca Paraschiv (eds.), *RO Archive. An Archive of Romania in Times of Transition*, București, Editura UNARTE/Editura Vellant, 2015.
- Lázló, Attila, *Introducere în arheologie*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2006.

Leahu, Valeriu, „Fotografiile de la Vasile Pârvan în colecțiile M.I.B.”, în *București. Materiale de Istorie și Muzeografie*, vol. IV, 1966, p. 301-308.

Lefèvre, Julien, *La Photographie et ses applications aux sciences, aux arts et à l'industrie*, Paris, Librairie J. -B. Baillière et Fils, 1888.

Leigh, David, “Photography in Archaeology”, în *The Photographic Journal*, vol. 113, nr. 4, aprilie 1973, p. 198.

Lemagny, Jean-Claude, André Rouillé (eds.), *Histoire de la Photographie*, Paris, Bordas, 1993.

Le Plongeon, Alice D., “An example of patience for photographers”, în *The Photographic Times and American Photographer*, vol. XIV, nr. 162, iunie 1884, p. 302-304.

Liégard, Alfred, “La photographie et l'archéologie”, în *Revue suisse de photographie*, vol. 5, nr. 1-2, 1893, p. 45-47.

Lifson, Ben, Abigail Solomon-Godeau, “Photophilia: A Conversation about the Photography Scene”, în *October*, vol. 16, primăvara 1981, p. 102-118.

Lohmann, Polly (ed.), *Arheologie și politică. Cele două narațiuni referitoare la monumentul Tropaeum Traiani între Heidelberg și Adamclisi*, Heidelberg, Propylaeum, 2021.

der Manuelian, Peter, “George Andrew Reisner on Archaeological Photography”, în *Journal of the American Research Center in Egypt*, vol. 29, 1992, p. 1-34.

Marien, Mary Warner, *Photography: A Cultural History*, London, Laurence King Publishing, 2006.

Martin-Sabon, Félix, *Catalogue des photographies archéologiques faites dans les villes, bourgs et villages de l'Île-de-France et dans les provinces de Picardie, Normandie, Bretagne, Touraine: d'après les monuments, églises, châteaux, fermes, maisons, ruines, etc.*, Paris, Adolphe Giraudon Éditeur-photographe, 1896.

Mateescu, Corneliu N., Mircea Petrescu-Dâmbovița, „Seminarul de Arheologie Preistorică – Zece ani de activitate –”, în *RPAN*, vol. II-IV, iulie 1940, p. 39-62.

Matthews, Sydney K., *Photography in Archaeology & Art*, London, John Baker Publishers Limited, 1968.

McFadyen, Lesley, Dan Hicks (eds.), *Archaeology and Photography. Time, Objectivity and Archive*, London, Routledge, 2020.

du Mesnil du Buisson, Comte, *La Techniques des Fouilles Archéologiques. Les Principes Généraux*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1934.

de Mondenard, Anne, “La Mission héliographique: mythe et histoire”, în *Études photographiques*, vol. 2, mai 1997, p. 4-12.

- Molyneaux, Brian Leigh, (ed.), *The Cultural Life of Images. Visual Representations in Archaeology*, London & New York, Routledge, 1997.
- Nae, Cristian, “Ficționalizarea arhivei și criza documentului – Strategii post-fotografice în arta contemporană din România”, în *Revista Arta*, vol. 50-51, 2021, p. 16-19.
- Nassau, William Edward, *Practical photography for the field archaeologist*, Waterloo, Ontario, Wilfrid Laurier University, 1976.
- Nestor, Ion, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, (BRGK vol. 22), Berlin, Verlag Philipp von Zabern, 1933.
- Newhall, Beaumont, *The History of Photography*, London, Secker&Warburg, 1985.
- Nickel, Douglas Robert, *Francis Frith in Egypt and Palestine: A Victorian Photographer Abroad*, Princeton, Princeton University Press, 2004.
- Nickel, Heinrich L., *Fotografie im Dienste der Kunst. Die Anwendung der Fotografie in der Kunstwissenschaft, Archäologie und Vorgeschichte*, Halle an der Saale, Fotokinoverlag, 1959.
- Nickel, Heinrich L., Sibylle Harksen, Gerhard Rühlmann (Hrsg.), *Bibliographie der deutschen Literatur zur kunstwissenschaftlichen Fotografie*, Halle an der Saale, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Kunstgeschichtliches Institut Archäologisches Seminar, Abt. Frühgeschichte des Orients, 1957.
- Nicolae, Cătălin Ion, „Photography and Archaeology in Romania”, în *PhotoResearcher*, vol. 34, 2020, p. 12-25.
- Nicolae, Cătălin Ion, „Arheologie și fotografie: perspective istoriografice. I. (1839-1904)”, în *Studii de Preistorie*, vol. 19, 2022, p. 7-28.
- Nicolae, Cătălin Ion, „Portretele lui Pârvan”, în *Caiete ARA*, vol. 15, 2024, p. 173-188.
- Nora, Pierre, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, în *Representations*, nr. 26, primăvara 1989, p. 7-24.
- Oancea, Raluca, “Arhivă și memorie în arta contemporană”, în *Revista Arta*, vol. 50-51, 2021, p. 8-11.
- Odobesco, Alexandre, *Le trésor de Pétroussa. Historique – Description Étude sur l'orfèvrerie antique, tom II*, Paris, J. Rothschild Éditeur, 1896.
- Olariu, Doina, *Radu Vulpe – omul și opera*, Oradea, Ed. Universității din Oradea, 2016.
- Olsen, Bjørnar, Michael Shanks, Timothy Webmoor, Christopher Witmoore, *Archaeology. The discipline of things*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 2012.
- Opriș, Ioan, *Istoricul Emil Panaitescu și Școala Română de la Roma*, București, Ed. Oscar Print, 2014.

- Opriș, Ioan Carol, „Începuturile cercetării arheologice la Capidava. Documente inedite”, în *Pontica*, vol. LI, 2018, p. 59-80.
- Ousterhout, Robert G., *John Henry Haines. A Photographer and Archaeologist in the Ottoman Empire 1881-1900*, Edinburgh, Cornucopia Books, 2016.
- Panaiteșcu, Emil, “Probleme și metode arheologice în Dacia Superior”, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania*, 1926-1928 (1929), p. III-XII.
- Panaiteșcu, Emil, *V. Pârvan*, București, Cultura Națională, 1930.
- Parno, Travis G., “Snapshots of history and the nature of the archaeological image”, în *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, vol. 6, nr. 1, 2010, p. 115-137.
- Pavel, Cătălin, „Se caută fotograf”, în *Dilema Veche*, an XIII, nr. 636, 28 aprilie - 4 mai 2016, p. 8.
- Pavel, Cătălin, *Arheologia iubirii. De la Neanderthal la Taj Mahal*, București, Ed. Humanitas, 2019.
- Pârvan, Vasile, *Memoriale*, București, Cultura Națională, 1923.
- Pârvan, Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, Cultura Națională, 1926.
- Perez, Nissan N., *Focus East. Early photography in the Near East (1839-1885)*, New York, Harry N. Abrams, Inc., Publishers, 1988.
- Petre, Zoe, „Fantoma lui Pârvan / Le fantôme de Pârvan”, în *MCA*, SN, nr. 10, 2014, p. 21-28.
- Petrie, William Matthew Flinders, *Methods & Aims in Archaeology*, London, Macmillan and Co., 1904.
- Pezzati, Alessandro, *Adventures in Photography. Expeditions of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology*, Philadelphia (PA), University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2002.
- Pitt, Robert Francis, “Archaeology and the Photographer,” în *The Photographic Journal*, vol. 114, nr. 5, mai 1974, p. 240-243.
- Popovici, Dragomir (ed.), *Cercetarea arheologică pluridisciplinară. Concepte, metode și tehnici*, Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2002.
- Radau, Rodolphe, *La Photographie et ses applications scientifiques*, Paris, Gauthier-Villars Imprimeur-Libraire, 1878.
- Recht, Roland, *La lettre de Humboldt. Du jardin paysager au daguerréotype*, Paris, Christian Bourgeois Éditeur, 1989.
- Renow, Sidney C., “Photographing Small Finds”, în *ARCHAEOLOG*, nr. 14, aprilie 1980, p. 10-11.

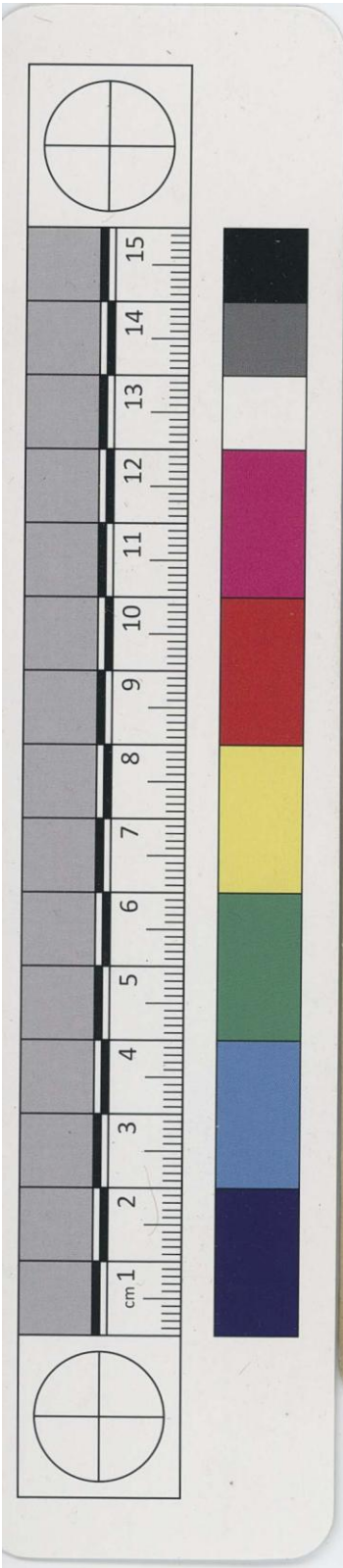
- Réveillac, Gérard, “Les photographies de la « Grande fouille » de Delphes”, în *Histoire de l'art*, nr. 19, 1992, p. 3-13.
- Ridley, Ronald Thomas, “The dean of archaeological photographers: Harry Burton”, în *The Journal of Egyptian Archaeology*, vol. 99, 2013, p. 117-129.
- Riggs, Christina, *Photographing Tutankhamun. Archaeology, Ancient Egypt and the Archive*, London, Bloomsbury, 2019.
- Riggs, Christina, “Archaeology and Photography”, în Gil Pasternak (ed.), *The Handbook of Photography Studies*, London, Bloomsbury, 2020, p. 187-205.
- Rosenblum, Naomi, *A World History of Photography*, New York, Abbeville Press, 1997.
- Roskams, Steve, *Excavation*, Cambridge Manuals in Archaeology Series, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Salzani, Carlo, “The City as Crime Scene: Walter Benjamin and the Traces of the Detective”, în *New German Critique*, nr. 100, iarna 2007, p. 165-187.
- Sanchez Summerer, Karène, Sary Zananiri (eds.), *Imaging and imagining Palestine: photography, modernity and the biblical lens, 1918-1948*, Leiden & Boston, Brill, 2021.
- Săvulescu, Constantin, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România*, București, Asociația Artiștilor Fotografi, 1985.
- Schaaf, Larry, “Charles Piazzi Smyth's 1865 Conquest of the Great Pyramid”, în *History of Photography*, vol. 3, nr. 4, octombrie 1979, p. 331-354.
- Schliemann, Henri, *Atlas des Antiquités Troyennes. Illustrations photographiques faisant suite au rapport sur les fouilles de Troie*, Paris, Maisonneuve et Cie, 1874.
- Schwartz, Joan M., James R. Ryan (eds.), *Picturing Place, Photography and the Geographical Imagination*, New York, I.B. Tauris, 2006.
- Schubert, Franz, Susanne Grunauer - von Hoerschlemann (Hrsg.), *Archäologie und Photographie. Fünfzig Beispiele zur Geschichte und Methode*, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern, 1978.
- Sekula, Allan, “Reading an Archive. Photography between labour and capital”, în Liz Wells (ed.), *The Photography Reader*, New York, Routledge, 1983, p. 443–452.
- Shanks, Michael, “Photography and Archaeology”, în Brian Leigh Molyneux (ed.), *The Cultural Life of Images. Visual Representations in Archaeology*, London & New York, Routledge, 1997, p. 73-107.
- Sicard, Monique, *Images d'un autre monde. La photographie scientifique*, Collection Photo Poche nr. 47, Paris, Centre National de la Photographie, 1991.

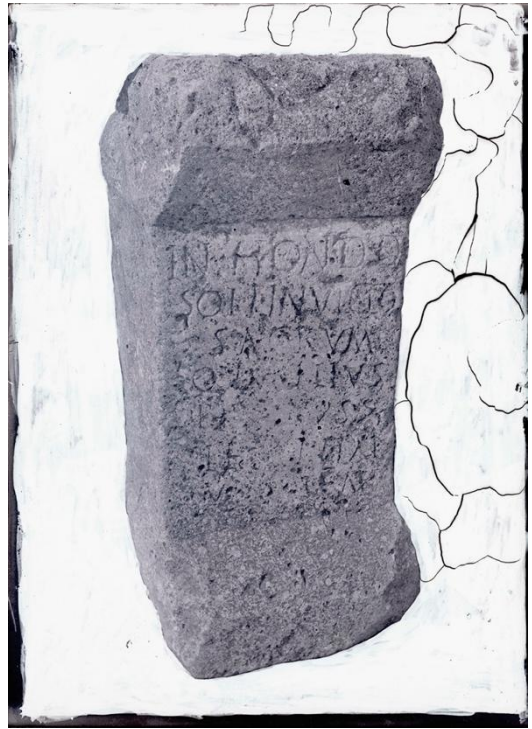
- Siegel, Steffen, "Der Name der Fotografien. Zur Entstehung einer Konvention", în *Zeitschrift für Ideengeschichte*, vol. 7, nr. 1, 2013, p. 56-64.
- Simmons, Harold C., *Archaeological Photography*, London, University of London Press, 1969.
- Smiles, Sam, Stephanie Moser (eds.), *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005.
- Sohier, Estelle, *Fred Boissonas et la Méditerranée. Une Odyssée Photographique*, Genève, Éditions de La Martinière, 2020.
- Solomon-Godeau, Abigail, „A Photographer in Jerusalem, 1855: Auguste Salzmann and His Times”, în *October*, vol. 18, toamna 1981, p. 90-107.
- Solomon-Godeau, Abigail, *Photography at the Dock. Essay on Photographic History, Institutions, and Practices*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2003.
- Sontag, Susan, *On Photography*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1977.
- Steedman, Carolyn, *Dust*, Manchester, Manchester University Press, 2001.
- Steinle, Matthias, Julie Maeck, (eds.), *L'image d'archives: Une image en devenir*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2016.
- Szarkowski, John, *Looking at photographs. 100 Pictures from the Collection of The Museum of Modern Art*, New York, The Museum of Modern Art, 1973.
- Szegedy-Maszak, Andrew, (ed.), *Antiquity & Photography. Early Views on Ancient Mediterranean Sites*, Los Angeles, The J. Paul Getty Museum, 2005.
- Thomas, Ann (ed.), *Beauty of Another Order: Photography in Science*, New Haven (CT), Yale University Press, 1997.
- Tocilescu, Grigore G., Otto Benndorf, George Niemann, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, Viena, Alfred Hoelder Editor, 1895.
- Trutat, Eugène, "La Photographie et l'archéologie", în *Revue suisse de photographie*, vol. 15, 1903, p. 300-324.
- Tucker, Jennifer, *Nature Exposed. Photography as Eyewitness in Victorian Science*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Turcuș, Veronica, *Școala Română din Roma (1922-1947)*, Cluj-Napoca, Ed. Școala Ardeleană, 2016.
- Tzigara-Samurcaș, Alexandru, "Trofeul de la Adam-Klissi", în *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 3, 1945, p. 604-612.
- Vârtejanu-Joubert, Mădălina, "Débuts de la photographie, débuts de l'archive photographique : Bonfils au Harvard Semitic Museum", în *Martor*, vol. 24, 2019, p. 13-26.
- Wheeler, Sir Mortimer, *Archaeology from the Earth*, Oxford, Clarendon Press, 1954.

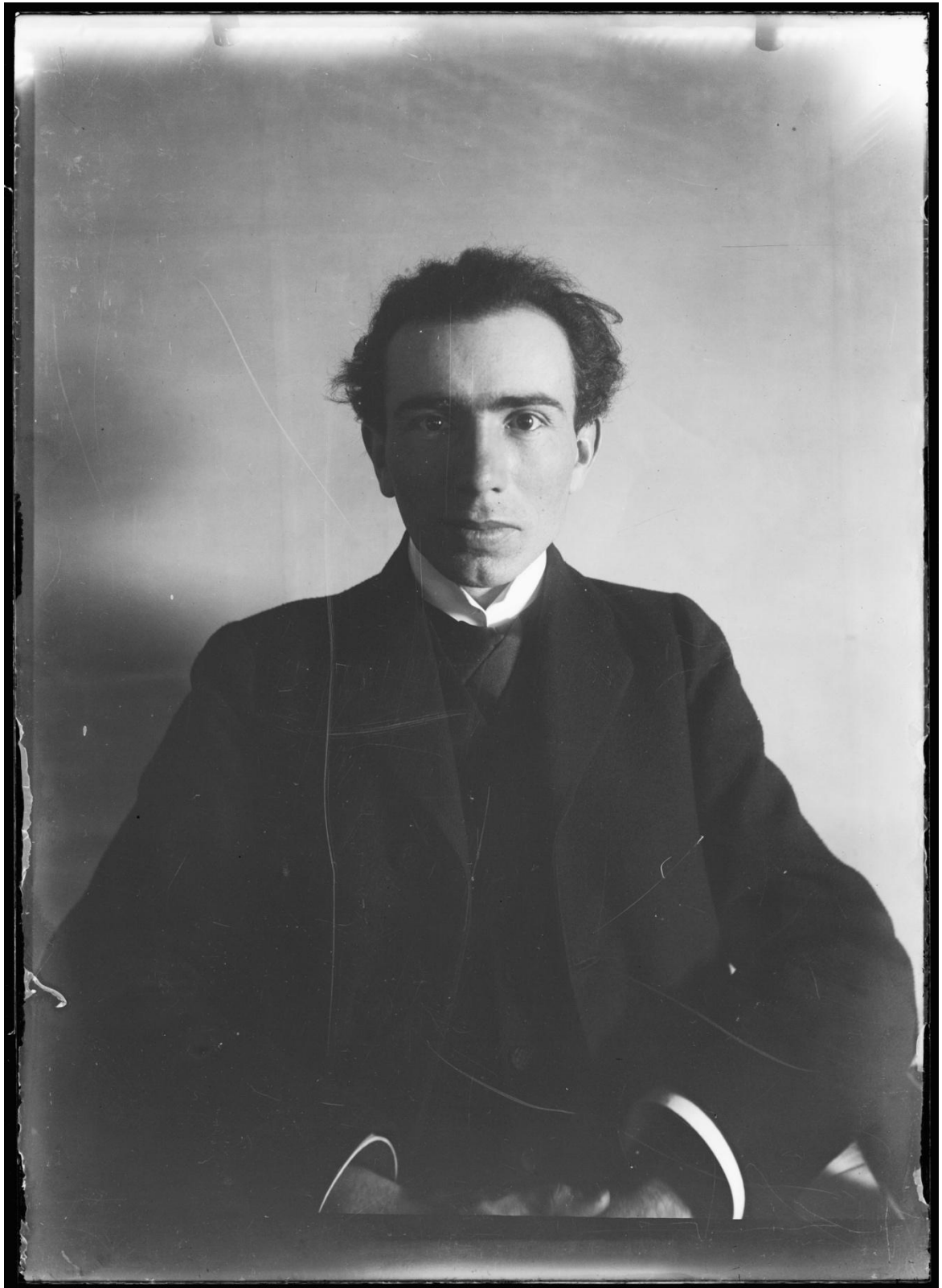

FOTO-TEHNICA NICOLAE TAȚU

Succ. E. N. Tațu

FOTOGRAFUL CURȚII REGALE

București — Spl. Independenței, 54 — Telefon 4.91.77

